

XV. Zagonetni umik iz Trsta po 10. marcu

V XII. in v XIV. poglavju sem na osnovi arhivskega gradiva ugotovil, da sta se član PK VOS za Primorsko in hkrati načelnik VOS na južnem Primorskem Vidko Hlaj ter inštruktor vosovskih varnostnikov na tem območju Slobodan Šumenjak umaknila iz Trsta v času takoj po zločinu v Rossettijevi ul. Kot sem že navedel v njihovih biografijah, se Hlaj in Šumenjak potem v Trst nista vrnila, prvi vsaj za daljši čas, drugi pa za vedno.

Postavlja se vprašanje, zakaj sta Hlaj in Šumenjak zapustila Trst takoj po 10. marcu 1944. Po moji rekonstrukciji se je tedaj iz Trsta umaknil tudi tretji osumljeni likvidator, Albert Gruden, vendar se je on v resnici vrnil na istrsko območje, s katerega je prišel, kar ne zahteva posebnih pojasnil. Če bi poskušali Hlajev in Šumenjakov umik obrazložiti brez njune vpletenosti v umor zakoncev Vuk in Zajca, bi lahko ponudili dva odgovora. Prvič, da sta se umaknila zaradi policijskih vdorov (»proval«), ki so v tistem času prizadeli tržaško VOS, in, drugič, da sta zapustila Trst, ker sta zamenjala svoji funkciji v sklopu reorganizacije obveščevalnih in varnostnih služb NOB, ki je bila tedaj v teku.

V teh dveh odgovorih je nedvomno nekaj resnice, vendar, kot sem že povedal na koncu prejšnjega poglavja, bi zagonetni umik omenjenih dveh vosovcev iz Trsta veliko prepričljiveje obrazložili, če bi v njem lahko prepoznali posledico njune soudeležbe v trojnem umoru. Naj to trditev utemeljim.

Okupatorjevi represivni organi so na začetku marca 1944 v Trstu res aretirali vrsto pripadnikov VOS ter odkrili nekatera njihova oporišča in zavetišča. To izhaja iz takratnih poročil načelnika OK VOS za Trst Franca Špacapana in sekretarja OK KPS za Trst Franca Segulina, iz zapisnika nekoliko poznejšega zaslišanja Borisa Cergolja ter iz drugih virov.³⁴⁰

Te »provale« potrjuje oz. jih celo napoveduje pismo, ki ga je Mira Svetina Tomšič - Matej poslala 10. marca 1944 CK VOS. V njem se sklicuje na neko poročilo iz Primorske, po katerem naj bi vosovci tedaj v Trstu

340 Glej AS 1931 RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, list A428387, poročilo Črta št. 34/Č v imenu OK VOS za Trst z dne 12. marca 1944; AS 1931, RSNZ, 658, PK VOS za Primorsko, Organizacijsko poročilo Črta št. 33/Č v imenu OK VOS za Trst z dne 12. marca 1944; AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, sporočilo Črta v imenu OK VOS za Trst Žitomirju z dne 15. marca 1944; AS 1638, OBK KPS za Slovensko primorje, 4 (534), Politično poročilo sekretarja OK KPS za Trst Bora Klavdivarja z dne 10. marca 1944; AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, zapisnik zaslišanja Borisa Cergolja z dne 31. avgusta 1944 (list A428686 in naslednji).

pripravljali atentat na četniškega vojvodo Jevdjevića, na vodjo slovenskih četnikov Novaka in na poveljnika slovenskih domobrancev na Primorskem Kokalja, ter pripominja, da so »vsi voditelji za VOS znani Nemcem in se bo v najkrajšem času nastopilo proti njim«. Poročilo iz Primorske naj bi še opozarjalo, da so Nemcem »znani tudi pripadniki italijanske skupine PCI, ki se je pod vostvom komandanta Enee (Miani) pridružila slov. skupini, ki jo vodi Vitko«. ³⁴¹

Da je v Trstu v teku »provala«, je ne nazadnje opozoril Joža Vilfan v osnutku brzozjavke, ki ga je pripravil 12. marca 1944, da bi CK KPS obvestil o umoru dr. Stanka Vuka, njegove žene Danice Tomažič in dr. Draga Zajca. ³⁴²

A če so policijski vdori res prizadeli tržaško VOS, zakaj sta se od Trsta poslovila le Hlaj in Šumenjak, ne pa recimo načelnik OK VOS za Trst Franc Špacapan - Črt, poveljnik varnostnikov v mestu Dušan Munih - Darko/Vojko, politkomisar varnostnikov Mirko Žerjal, obveščevalec France Braniselj - Ciril in drugi? Kako je pravzaprav mogoče, da sta šef VOS na južnem Primorskem in inštruktor varnostnikov na tem območju pustila podrejene na cedilu? Za odhod te dvojice bi očitno potrebovali dodatno pojasnilo.

Poleg tega se postavlja vprašanje, zakaj sta se Hlaj in Šumenjak umaknila iz Trsta ravno v času takoj po zločinu v Rossettijevi ul. Lahko bi se prej, saj so informacije o nevarnosti policijskih vdorov med vosovci že nekaj časa krožile, kot dokazuje gori navedeno pismo Mire Svetine Tomšič. Lahko pa bi odšla tudi nekoliko pozneje, saj so tedaj v Trstu nekateri vosovski vodilni kadri še vztrajali, kot sem že omenil.

Toda odločilen je neki drug ugovor. Hlaj in Šumenjak v resnici nista zapustila Trsta zaradi policijskih vdorov, ker je bila odločitev o njunem umiku sprejeta v razmerah, v katerih o teh vdorih niso ničesar vedeli. Hlaj je namreč napovedal, da bo skupaj s Šumenjakom ponovno odšel k CK VOS, kmalu potem ko se je 2. ali 3. marca vrnil s srečanj s Percem, Brajnikom in najbrž s Kidričevo. Odločitev o tem odhodu je bila po vsem sodeč sprejeta konec februarja v pravkar omenjenem krogu ljudi, saj Cergolj izrecno pravi, da mu je Hlaj predal posle centra VOS za južno Primorsko prve dni marca »po naročilu CK VOS«. ³⁴³ V CK VOS pa konec februarja niso mogli še ničesar določnega vedeti o nevarnosti »proval«, do katerih je prišlo na začetku marca v Trstu.

341 AS 1931, RSNZ SRS, 710, Poročila Svetina-Tomšič Mire CK-ju KPS, listi 000951, 000952, 000953 in 000954, poročilo Mateja (Svetine Tomšič Mire) z dne 10. marca 1944.

342 AS 1638, OBK KPS za Slovensko primorje, 2, Dopisovanje s CK KPS, rokopisno sporočilo Vilfana OBK KPS za Primorsko Slovenijo z dne 12. marca 1944. CK KPS je depešo prejel prek IX. korpusa 17. marca 1944 ob 16.30. Glej AS 1487, CK KPS, 6, Depeše iz Primorske za CK KPS.

343 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, zapisnik zaslišanja Borisa Cergolja z dne 31. avgusta 1944 (list A428686 in naslednji). Prim. AS 1931, RSNZ SRS, 658, PK VOS za Primorsko, lista A428402 in A428403, rokopisno pismo Franceta Maksu brez datuma, a gotovo iz druge polovice marca 1944.

Poglejmo zdaj drugi odgovor, tistega, ki zagonetni umik pripisuje zamenjavi Hlajevih in Šumenjakovih zadolžitev v sklopu reorganizacije varnostnih in obveščevalnih služb, o kateri sem pisal na koncu X. poglavja. Hlaj v skladu z drugimi viri v nekem svojem spominskem zapisu pravi, da sta marca 1944 s Šumenjakom šla k CK VOS na Dolenjsko, od koder se je potem sam vrnil na Primorsko prve dni aprila, »vendar že kot organ ONZ (Oddelka notranjih zadev SNOS)«, in da je nato deloval »v posebnem centru obveščevalnega dela za Italijo v okolici Renč« na Vipavskem, medtem ko je Šumenjak »odšel na novo delo v Prekmurje, kjer je še istega leta padel«. ³⁴⁴ Feks oz. Miran, kot se je preimenoval, je v Prekmurju in na Madžarskem še naprej deloval za VOS ter pozneje za ONZ SNOS oz. OZNA.

Ta druga morebitna razlaga Hlajevega in Šumenjakovega umika iz Trsta bi bila zadovoljiva, če ne bi sama odpirala novih vprašanj. Vrsta dejstev nam namreč daje misliti, da ni šlo za navadno zamenjavo zadolžitev v sklopu reorganizacije varnostnih in obveščevalnih služb, ki je bila tedaj v teku.

Najprej bi se lahko vprašali, zakaj sta morala zamenjati svoje zadolžitve ravno Hlaj in Šumenjak, in to na način, da sta zapustila Trst. Oba sta bila nosilna stebra centra VOS za južno Primorsko. Njun odhod je hočeš nočeš omajal ta center in vse, kar je gravitiralo okrog njega. In dejansko je ta vosovska postojanka prenehala delovati, potem ko so italijanski policisti 8. marca 1944 aretirali Borisa Cergolja, saj je s tem odmanjkal še njen tretji in zadnji nosilni steber. Vsega tega se je Hlaj dobro zavedal, kot potrjuje pismo, ki ga je poslal načelniku PK VOS za Primorsko Miru Percu - Maksu 25. marca 1944, potem ko je zvedel za Cergoljevo aretacijo. V njem namreč med drugim takole pravi: »Sporočam Ti, da je tov. Tone [Boris Cergolj, op. pisca] zaprt od Nemcev [v resnici od italijanske policije, ki je potem aretiranca predala Nemcem, op. pisca] v Trstu, ter nekaj naših kurirk. Isto tako tov. odgovoren za MOS [masovno obveščevalno službo, op. pisca]. Natančneje Ti bo poročal tovariš Črto. /.../ Ker ne moremo do arhiva, kolikor ga je bilo v Trstu, ker je kvestura v omenjenih krajih, sem naročil vsem dosedanjim OK VOS da pošljajo poročila direktno na vas. Če bo pa še obstojal južni center se boste pa sami dogovorili, kam naj potem pošljajo poročila.« ³⁴⁵

Zamenjava Hlajevih in Šumenjakovih funkcij, tako kot je bila izpeljana, je torej hudo prizadela center VOS za južno Primorsko in seveda vse, kar je bilo z njim povezano. Sicer razlaga, ki se sklicuje na zamenjavo zadolžitev, podobno kot razlaga, ki se sklicuje na policijske vdore, ne ponuja

344 AS 1931, RSNZ SRS, 1572, Hlaj Vidko, Prispevek k raziskavi o delovanju VOS OF na Primorskem z dne 25. marca 1983, str. 6.

345 AS 1931, RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, 4, list A428392, pismo Vidka Maksu z dne 25. marca 1944. Prim. AS 1931, RSNZ SRS, 1572, Hlaj Vidko, Prispevek k raziskavi o delovanju VOS OF na Primorskem z dne 25. marca 1983, str. 6.

nobenega pravega odgovora na vprašanje, zakaj sta se Hlaj in Šumenjak poslovila od Trsta ravno v času takoj po zločinu. Predvsem pa bi zahteval dodatna pojasnila način, kako sta bila Hlaj in Šumenjak razrešena svojih dotedanjih funkcij.

Kot sem že omenil, je Hlaj prišel 2. ali 3. marca v Trst z navodilom CK VOS, naj se k njej kmalu potem vrne skupno s Šumenjakom. Naravno bi bilo pričakovati, da bi Hlaj tedaj že kaj vedel o tem, da Brajnik namerava njemu in Feksu predlagati zamenjavo zadolžitev. Iz vrste virov pa izhaja, da ni bilo tako. Cergolj je npr. na že večkrat omenjenem zaslišanju povedal, da je prevzel posle južnoprimorskega centra VOS le »za čas odsotnosti Vidka in Feksa«. ³⁴⁶ Tudi načelnik OK VOS za Trst Franc Špacapan je računal, da se bosta Hlaj in Šumenjak vrnila. ³⁴⁷ Še več. Samega Šumenjaka je zamenjava zadolžitev presenetila. To jasno izhaja iz poslovilnega pisma, ki ga je poslal načelniku OK VOS za Istro Ivanu Grzetiču - Žitomirju v drugi polovici marca. Naj ga nevedem v celoti (kolikor se je pač ohranil):

»Tov. Žitomir! Pravkar sem prejel tvoje pismo. Preden bo prišel ta moj odgovor bo verjetno prišel do vas že tov. Vidko, ki bo vam dal natančnejša navodila. Če pa ne pride pošljite vso pošto, ki je naslovljena na nas v mesto tov. Igorju. ³⁴⁸ Pošto pa, ki je osebno zame ali za Vidka pa pošlji ali name kakor to zadnje ali Vidku, kar je za njega. Kar je v mestu padlo me zelo zanima in mi piši. Imena ne pisati. Za osebe lahko pišeš po kakem meni znanem znaku! Črta pa piši, da tiste šifre, ki smo jih imeli tam, kjer sem jaz stanoval, so bile dobro spravljene v bunkerju in ne verjamem, da bi jih dobili. Iz pisma se mi namreč zdi, da so bili tam. Naroči tudi dol, da privatno pošto pošiljajo na naslov, ki si ga ti zadnjič uporabil. Ker se verjetno ne bomo kmalu videli in ker odhajam drugam in sem brez vsake opreme, Te prosim, da mi pošlješ na /..., nečitljivo, op. pisca/ spodnje hlače, nekaj /..., nečitljivo, op. pisca/. Odpiši tudi kje je moja brzostrelka, če je v Brkinih jo takoj naj nekdo prinese semkaj ker jo nujno rabim. Delajte pridno naprej, jaz vam želim najboljših uspehov. S.F. – S.N. Lepe tovariške pozdrave vsem našim in na svidenje. Feks« ³⁴⁹

Hlaj in Šumenjak sta bila torej razrešena svojih dotedanjih funkcij povsem nepričakovano. Zato ni čudno, da je vosovce na južnem Pri-

346 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, zapisnik zaslišanja Borisa Cergolja z dne 31. avgusta 1944 (list A428686 in naslednji).

347 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, sporočilo Črta v imenu OK VOS za Trst Žitomirju z dne 15. marca 1944; prav tam, sporočilo Črta v imenu OK VOS za Trst Žitomirju z dne 21. marca 1944.

348 Slobodan Šumenjak ob pisanju pisma očitno še ne ve, da je bil Igor alias Boris Cergolj - Tone medtem aretiran.

349 AS 1931, RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, 4, list A433045, prepis pisma Feksa Žitomirju brez datuma. Ob prepisu obstaja tudi dokaj poškodovan rokopisni izvornik pisma z nečitljivim datumom.

morskem zajela zmeda, še zlasti potem ko je zaradi Cergoljeve aretacije južnoprimorski center VOS prenehal delovati, kot sem gori omenil. Naj zdaj te težave nekoliko podrobneje opišem. PK VOS za Primorsko je 19. marca 1944 poslala CK VOS poročilo, v katerem med drugim beremo: »Še vedno imamo velike neprilike z okrožnimi komisijami VOS za Pivko, Brkine, Slov. Istro, Kras in Trst in to v vseh ozirih. Prosimo, da nam sporočite, kako prav za prav je z temi komisijami. Mi namreč pošiljamo direktive vsem komisijam, dočim nam te komisije pošiljajo zelo malo poročil in jih vsled tega ne moremo kontrolirati.«³⁵⁰

Podobno ugotavlja neki inštruktor Oblastnega komiteja KPS v VOS za Primorsko v sporočilu, ki ga je poslal 24. marca 1944 Oblastnemu komiteju KPS za Primorsko: »Pred dobrim tednom sem bil na razgovoru s tov. Jakatom [Albinom Kovačem, op. pisca]. Tov. Jaka mi je rekel naj počakam s svojim odhodom v bataljone VS na Južno Primorsko, toliko časa da se vrne tov. Primož [Aleš Bebler, op. pisca], kateri bo vedel kako je zdaj s VOS/om. Kakor sem izvedel se je tov. Primož vrnil, in zato bi vas prosil da mi sporočite če lahko krenem na pot. Nujno je namreč da bi šel na Pivko, v Brkine in Istro, kjer je, iz poročil ki jih prejemo, razvidno da je tam cela anarhija.«³⁵¹

Ta anarhija je zajela tudi OK VOS za Trst. Tako izhaja iz pisma, ki ga je France Braniselj - Ciril v drugi polovici marca poslal načelniku PK VOS za Primorsko Miru Percu - Maksu. Braniselj v njem namreč pravi, da ne ve, kaj narediti, potem ko je po odhodu Feksa (Slobodana Šumenjaka) in Vitka (Vidka Hlaja) tudi načelnik OK VOS za Trst Črt (Franc Špacapan) nekam izginil (v resnici je šel na tečaj),³⁵² medtem ko je bil poveljnik varnostnikov v mestu Darko (Dušan Munih) drugič ranjen in se je moral umakniti v okolico na zdravljenje. »Čutim se sicer sposobnega,« nadaljuje Ciril, »da bi med tem časom dokler se ne vrnete tov. Feks in Vitko sprejemal in reševal pošto, toda za to bi potreboval pooblastila.«³⁵³ Braniselj v pismu med drugim omenja, da je Špacapan od Perca zahteval podobna pojasnila. Za navodila pa se je na načelnika PK VOS za Primorsko 27. marca s pismom obrnil tudi politkomisar VS v Trstu Mirko Žerjal.³⁵⁴

350 AS 1931, RSNZ SRS, 659, PK VOS za Primorsko, 3, lista A425601 in A425605, poročilo PK VOS za Primorsko CK VOS z dne 19. marca 1944.

351 AS 1931, RSNZ SRS, 657, PK VOS za Primorsko, 7, Inštruktor Oblastnega komiteja KPS ter inštruktor ZKM in SKOJ v VOS za Primorsko, list A426375, poročilo inštruktorja OBK KPS v VOS za Primorsko OBK KPS z dne 24. marca 1944.

352 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, sporočilo Miloša v imenu OK VOS za Trst Vidku z dne 26. marca 1944.

353 AS 1931, RSNZ SRS, 658, PK VOS za Primorsko, lista A428402 in A428403, rokopisno pismo Franceta Maksu brez datuma.

354 AS 1931, RSNZ SRS, 658, PK VOS za Primorsko, lista A428394 in A428395, rokopisno pismo Mirka v imenu VOS Trst Maksu z dne 27. marca 1944.

Kar nekaj časa je potem poteklo, preden so se razmere v Trstu uredile. Med drugim se je zgodilo tudi to, da je Špacapan, ko je odšel na tečaj, imenoval za svojega namestnika Oskarja Zornika - Miloša, Hlaj pa tega ni vedel in je za Špacapanovega namestnika postavil Franceta Branislja - Cirila, tako da je »nastalo neko dvovladje«, kot se je izrazil Braniselj v poročilu načelniku PK VOS za Primorsko Miru Percu - Maksu z dne 17. aprila 1944.³⁵⁵

Zanimivo je tudi, da Hlaj ni prišel urejevati zadev v Trst, ampak da se je z Branisljem srečal 30. marca 1944 »na javki med Pivko in Krasom«. Tedaj je Vidko Cirilu sporočil, da ne bo več načeloval centru VOS za južno Primorsko, pa tudi, da bo Albert Gruden - Blisk povišan v kapetana.³⁵⁶

Zamenjava Hlajevih in Šumenjakovih zadolžitev, tako kot je bila izpeljana, je torej imela hude posledice, saj je tudi zaradi nje travmatično prenehal delovati center VOS za južno Primorsko in je vso vosovsko mrežo na tem območju zajela zmeda. Na dlani je, da Hlajevega in Šumenjakovega umika iz Trsta ne moremo obrazložiti zgolj z zamenjavo njihovih zadolžitev, saj bi morali poprej pojasniti, kako je mogoče, da je do takšne zamenjave njihovih nalog sploh prišlo.

Tudi v primeru, če bi bilo treba južnoprimorski center VOS ukiniti, kot se je potem dejansko zgodilo, zakaj ga ni Hlaj vodil do razpustitve in tako pripomogel k manj kaotični reorganizaciji? Zakaj se ni niti potem, ko je zvedel za Cergoljevo aretacijo, vrnil v Trst ali v njegovo okolico, da bi zadeve uredil? In za nameček: zakaj se Šumenjak ni hotel vrniti na Tržaško niti za to, da bi prevzel svoje obleke in brzostrelko, ki jo je nujno rabil, kot je sam dejal? Človek bi imel vtis, da ni prišlo toliko do Hlajevega in Šumenjakovega umika iz Trsta zaradi zamenjave njihovih zadolžitev, kolikor da je obratno prišlo do zamenjave Hlajevih in Šumenjakovih zadolžitev zaradi njihovega umika iz Trsta.

Če vse to povzamem, lahko ugotovim, da ne sklicevanje na policijske vdore ne sklicevanje na zamenjavo zadolžitev ne nudita ustreznega odgovora na vprašanje, zakaj sta se Hlaj in Šumenjak umaknila iz Trsta takoj po 10. marcu 1944. Če bi hoteli to ustrezneje pojasniti, bi morali najti dodaten vzrok. Vzemimo zdaj, da je ta dodatni vzrok Hlajevega in Šumenjakovega soudeležba v trojnem umoru, seveda ob Grudnovi. Bi bili v tem primeru v stanju odgovoriti na vprašanja, ki jih navedeni razlagi puščata odprta?

Brez dvoma bi dobili jasen odgovor na vprašanje, zakaj sta se šef VOS na južnem Primorskem in inštruktor varnostnikov na tem območju umak-

355 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, poročilo Cirila v imenu OK VOS za Trst št. 40/C Maksu z dne 17. aprila 1944.

356 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, rokopisno pismo Franceta v imenu OK VOS za Trst Žitomirju z dne 1. aprila 1944.

nila iz Trsta takoj po 10. marcu. Zločin se je pač zgodil tistega dne in umaknila sta se takoj po njem.

Prav tako bi postalo razumljivo, zakaj sta se od Trsta poslovila ravno Hlaj in Šumenjak, ne pa drugi vosovci, ki so delovali v mestu. Od tu sta odšla pač tista dva, ki sta sodelovala v zločinu.

Kar zadeva Grudna, če bi vzeli, da se je tudi on neposredno udeležil krvavega dogodka, kakor potrjujejo drugi dokazi, bi bolje razumeli, zakaj je bil kmalu po njem povišan v kapetana in zakaj je to novico posredoval Branislju ravno Hlaj.

Brez težav bi nadalje odgovorili na vprašanje, kako je mogoče, da sta poleg Grudna prav Hlaj in Šumenjak zapustila Trst kljub hudim posledicam, ki jih je to imelo za delovanje VOS na južnem Primorskem. Ni bilo mogoče izključiti, da ne bi kdo prepoznal katerega izmed morilcev. V teku je bila povrh policijska preiskava. Kaj bi se zgodilo, če bi Vukovi sosedje ali znanci ali kvesturini odkrili katerega izmed treh vosovcev, da je sodeloval pri umoru Stanka Vuka, Danice Tomažič in Draga Zajca? Izbruhnil bi škandal, ki bi pretresel zlasti slovensko javnost ter same vrste OF, saj bi večina njenih pripadnikov zelo verjetno obsojala takšno početje. Povrh je policija aretirala nekatere vosovce, ki bi o zadevi lahko kaj vedeli. Tveganje je bilo skratka veliko in bolje ga je bilo kolikor mogoče omejiti. Gruden je že tako prihajal od zunaj in je bilo zato dovolj, da se je vrnil na svoje istrsko območje. Hlaj je odšel v Renče na Vipavsko in Šumenjak v Prekmurje, seveda z novimi nalogami. Kar se Šumenjaka tiče, ni imelo smisla, da bi se vračal v Trst niti samo za to, da bi pobral svoje obleke in orožje, saj bi se izpostavljal po nepotrebem.

Sicer pa vemo, da je bila odločitev o Hlajevem in Šumenjakovem dokončnem odhodu iz Trsta sprejeta šele po 10. marcu. Zakaj? Bi nakazana rekonstrukcija imela za to odgovor? Očitno bi morali pomisliti na možnost, da zločin ni bil izpeljan tako, kot je bil prvotno načrtovan. Za to pa imamo nekaj pomembnih elementov. Prvi je ta, da je bil v njem nenačrtovano ubit Drago Zajc. Seveda je Hlaj imel razloge za to, da so tudi njega likvidirali, a gotovo je Zajčev prihod v Rossettijevo ul. pomembno spremenil potek dogodkov.

Predvsem pa je možno, da likvidacija ni bila načrtovana v stanovanju. To bi lahko sklepali na osnovi dejstva, da so bile vse tri žrtve oblečene v plašče, kakor da bi se pripravile za na pot. Še zlasti naj spomnim, da se je Tomažičeva preoblekla po prihodu morilcev in da je ob smrti nosila krznen plašč, čepico in rokavice. Verjetno je Vuk posumil, da je kaj narobe, in se je trem vosovcem uprl. Dejansko več znakov kaže, da so ga ubili, ko se je protivil, saj je bil tedaj pokonci in je proti enemu izmed morilcev dvignil levo roko. Poleg tega je od njegovega prihoda pa do streljanja poteklo

sorazmerno dolgih 25 minut. Trije vosovci so očitno naleteli na neke težave. Komisar Calogero Pisciotta je v svojem poročilu z dne 21. marca 1944 zapisal, da se je med morilci in žrtvami »najbrž razvnelo prerekanje«.

Gre seveda za hipotetično rekonstrukcijo, a menim, da je solidna in da nudi odgovore na vprašanja, ki bi sicer ostala odprta. Dodal bi še, da Vidko Hlaj, Albert Gruden in Slobodan Šumenjak ustrezajo drugim izsledkom policijske preiskave. Vsi trije so bili mladi in vsi trije so govorili italijansko, a nihče od treh brezhibno. Najbolje je obvladal italijanščino Gruden, a tudi on je izhajal iz slovenskega okolja in je imel le osnovnošolsko izobrazbo. Kdorkoli od njih je v odgovor vratarici v italijanščini dejal, da »zgoraj streljajo«, je to povedal z bolj ali manj tujo izgovarjavo, kot izhaja iz vrataričinega pričevanja. Vsi trije so bili Slovenci, a nobeden Tržačan v ožjem pomenu besede, kakor so nadalje domnevale vratarica, njena hči in soseda. Dva sta celo prihajala iz osrednje Slovenije.

Proti tej rekonstrukciji bi lahko kdo ugovarjal, kako je mogoče, da bi bili trije likvidatorji Hlaj, Šumenjak in Gruden, ko pa so vsi trije zasedali vodstvene položaje, medtem ko so navadno takšno umazano delo opravljali nižji kadri. Toda upoštevati je treba, da je šlo v tem primeru za zaupno politično akcijo, ki so jo lahko izvedli le povsem zanesljivi ljudje. Sicer pa je Hlaj v nekem svojem avtobiografskem zapisu zabeležil, da je na začetku leta 1944 po navodilu člana CK KPS Franca Leskoška - Luke organiziral v okolici Trsta in v samem Trstu več vojaških akcij in da se je nekaterih osebno udeležil.³⁵⁷

Ugovor pisatelja Fulvia Tomizze, češ da bi si komunisti »le s težavo prisrbeli bele plašče«, ³⁵⁸ pa ne drži, najprej zato, ker je šlo za dežne plašče svetle in ne nujno bele barve, potem pa zato, ker so vosovci v Trstu za svoje akcije »uporabljali najrazličnejše civilne, delovne in vojaške obleke in uniforme«, kot je zapisal Drago Vresnik.³⁵⁹ Sicer pa iz vosovskih poročil izhaja, da je ravno Šumenjak skupno z Dušanom Munihom decembra 1943 in na začetku 1944 ob snovanju varnostne službe v Trstu zbiral tudi različne obleke in drugo opremo.³⁶⁰

Za nameček naj dodam, da je Hlaj Branislju na srečanju 30. marca 1944 na javki med Pivko in Krasom obljubil »dve civilni obleki (ena od katerih je bila njegova [Hlajeva, op. pisca])« in da je Braniselj potem Grzetiča

357 AS 1589/IV, Spisi CK ZKS, 4889, Vidko Hlaj, Dopuna biografije, Beograd, 20. novembra 1949.

358 Tomizza, *Gli sposi di via Rossetti*, str. 185.

359 Vresnik, *Druga brigada VDV*, str. 205.

360 AS 1931, RSNZ SRS, 658, PK VOS za Primorsko, 1, list A424766, poročilo Vidka št. 41/V v imenu PK VOS za Primorsko/Jug Ani z dne 11. decembra 1943; AS 1931, RSNZ SRS, 1569, Podatki o posameznih osebah in dogodkih pred in med 2. svetovno vojno, Vidko Hlaj, Prispevek k zapisom o delovanju v NOB Dušana Muniha - Darka oziroma Vojka v Trstu in okolici 1943–1945 z dne 13. marca 1983.

spraševal, ali se mogoče ti obleki nahajata kje v istrskem okrožju. Je šlo za obleki, ki sta ju Hlaj in Šumenjak tamkaj pustila ob umiku iz Trsta takoj po 10. marcu?³⁶¹ To bi se ujemalo z navedbami v Šumenjakovem poslovilnem pismu, ki sem ga gori navedel, po katerih je Feks pustil nekatera svoja oblačila na območju istrskega okrožja.

V luči moje rekonstrukcije niti vprašanje, kako je mogoče, da je Danica Tomažič sprejela morilsko trojko, ko je bila še sama doma, ni posebno trd oreh. Ne razpolagam z virom, na osnovi katerega bi smel trditi, da je Tomažičeva poznala Hlaja ali Grudna ali Šumenjaka. Toda v moji rekonstrukciji to ni niti potrebno. Trije vosovci so pač imeli vse možnosti, da so se natančno seznanili, kdaj nameravata Vukova v partizane, kje naj bi potem delovala, pa tudi s kom se o svojem odhodu v ilegalo dogovarjata. Na osnovi teh informacij jim ni bilo težko najti prepričljiv izgovor, da jim je Tomažičeva na njegovi osnovi odprla vrata. Verjetno so ji med drugim povedali, da se morata z možem iz varnostnih ali drugih razlogov nujno umakniti iz Trsta oz. vsaj iz svojega stanovanja. Tako bi obrazložili, zakaj se je Tomažičeva na hitro opravila za na pot.

Mislím, da vsa dejstva in izvajanja, ki sem jih nanizal v zadnjih štirih poglavjih, dovolj trdno kažejo, kdo je sestavljal morilsko trojko v Rossettijevi ul. Dokazi proti enemu izmed treh osumljencev se ujemajo in dopolnjujejo z dokazi proti drugima dvema ter se tako medsebojno potrjujejo. Kar sem ugotovil, je seveda ne nazadnje v skladu z izsledki policijske preiskave, po katerih je bil trojni umor delo slovenskih partizanov.

Vse to se ujema tudi z vestjo, ki jo je obveščevalka VOS v Ljubljani Neda Geržinič - Rok vključila v svoj pregled informacij Iz obveščevalne službe Bege z dne 11. aprila 1944: »O umoru Vuka, njegove žene in dr. Zajca se je neka partizanska kurirka na Občinah [Opčinah, op. pisca] izrazila, da so tisto noč pošteno delali, ker so kar tri ljudi 'prinesli okoli'. Nobenega vidnejšega partizana ni bilo na pogrebu.«³⁶²

361 AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, rokopisno pismo Franceta v imenu OK VOS za Trst Žitomirju z dne 1. aprila 1944. Braniselj je Hlaja spraševal po oblekah tudi pozneje. Glej AS 1931, RSNZ SRS, 634, OZNA Okrožje Trst, OK VOS za Trst, rokopisno pismo Cirila Stevu z dne 12. aprila 1944.

362 AS 1931, RSNZ SRS, 657, Pokrajinska izpostava ONZ in obveščevalni oddelek, 1, ONZ za Primorsko, poročilo Roka Iz obveščevalne službe Bege z dne 11. aprila 1944.